Bölüm 5

Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve Uluslararası Örgütler

Öğrenme çıktıları

Çok Taraflı Ticaret Sistemi

1 Çok taraflı ticaret sistemini ve merkezindeki Dünya Ticaret Örgütü'nü tanımlayabilme

Bölgesel Ekonomik Bütünleşmeler

2 Ekonomik bütünleşme türlerini ve özelliklerini açıklayabilme

Dünya Ekonomisine Yön Veren Uluslararası Bütünleşme ve Örgütler

3 Uluslarüstü bütünleşme modeli olarak Avrupa Birliği'ni açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • GATT • En Çok Kayrılan Ülke • Ulusal Muamele • Bütünleşme • Serbest Ticaret Anlaşması • Avrupa Birliği • Dünya Bankası • Küreselleşme • Ticaret Bloku

GİRİŞ

Günümüz dünya ekonomisinde özellikle ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde malların, hizmetlerin, insanların, paranın ve bilginin hızlı bir şekilde dünyanın başka bir yerine hareket edebilmesi kolaylaşmış ve bu da uluslararası ticaret hacminin hızla artmasına yol açmıştır. Deniz, hava, kara ve demiryolu taşımacılığındaki gelişmeler, mal ve hizmetlerin daha hızlı ve düşük maliyetle taşınabilmesini sağlamıştır. Başta İnternet olmak üzere iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ülkeler arasındaki iletişimi kolaylaştırarak iş birliğinin ve ticaretin artmasına katkı sağlayan diğer faktörlerdir. Günümüzde dijital platformlar, lojistik teknolojileri ve veri işlemedeki ilerlemeler sınır ötesi işlem maliyetlerini düşürmeye ve ülkeler arasında her türlü akışı mümkün kılmaya devam edecektir. Küreselleşme olarak tanımlanan bu süreçte ülke ekonomileri birbirleriyle daha sıkı ve derin etkileşim içindedir. Ekonomik küreselleşme, ulusal ekonomilerin sınırlarını aşarak mal, hizmet, sermaye, teknoloji ve bilgi akışının hızlandığı, uluslararası ticaretin ve yatırımların büyük ölçüde arttığı bir dönemi tanımlar.

Ülkeler arasında artan iş birliği aynı zamanda Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütler aracılığıyla küresel politika uygulamalarına dönüşmektedir. Devletlerin egemenlik güçleri ise uluslararası hukuk kurallarının ve iş birliği ağının karşısında değişime uğramaktadır. Bir başka ifadeyle devletlerin artık tek başına hareket etme olanağının ortadan kalktığı bir uluslararası sistem oluşmuştur. Oluşan bu yeni yapıda devletlerin yanında çok uluslu şirketler veya uluslararası sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörler de güç kazanmıştır. Kuşkusuz bu değişimde yine iletişim teknolojilerindeki gelişmeler büyük rol oynamaktadır.

Birinci bölümde gördüğünüz Adam Smith ve David Ricardo ile başlayan serbest dış ticaret her ülkenin yararınadır görüşü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Ülkeler, karşılıklı imzaladıkları anlaşmalarla aralarındaki ticaret hacmini artırma yoluna gitmişlerdir. Bu anlaşmalar genellikle bir önceki bölümde görmüş olduğunuz tarife ve diğer dış ticareti zorlaştıran uygulamaların azaltılmasını veya kaldırılmasını sağlamıştır. Birbirleriyle bu tür anlaşma imzalayan ülkeler diğer ülkelere göre daha avantajlı dış ticaret yapma olanağına kavuşmuşlardır. Zamanla bu anlaşmaların sayısı artmış ve birbirlerine bağlı hâle getirilmiş; böylece dünya ekonomisinde bir dış ticaret sistemi oluşmaya başlamıştır. Çok taraflı ticaret sistemi olarak bilinen sistemin merkezinde, ülkeler tarafından müzakere edilen ve imzalanan ve parlamentolarında onaylanan ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Bu anlaşmalar aynı zamanda dünya ticaretinin yasal dayanağını oluşturmaktadır.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması dünya ticaretinin serbestleştirilmesi için atılmış ilk önemli adımdır. Bu anlaşma daha sonra kapsamı genişleyerek ve kurumsal yapıya bürünerek bu bölümde sizlere tanıtmaya çalışacağımız Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşmüştür. Bu bölümde ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan küresel ekonomik örgütler olan Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası tanıtılarak, dünya ekonomisinde her ülkenin içinde yer aldığı bölgesel ekonomik bütünleşmeler açıklanacaktır. Nihayet uluslarüstü bütünleşme örneği olarak Avrupa Birliği hakkında bilgi verilerek bazı önem taşıyan uluslararası örgütler tanıtılacaktır.

ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEMİ

Sanayi devriminin gerçekleşmesinden sonra sahip olunan büyük ölçekli ve seri üretim gerçekleştirebilme gücü I. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatın da çok büyük olmasına yol açmıştır. Savaş döneminde Almanya'da ve Avrupa'da Almanya ile savaşan ülkeler ile ABD'de demiryolları, hızlı iletişim, motorlu araçlar, uçaklar, tanklar, patlayıcılar, gemiler ve denizaltı gibi bilim ve teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı üretim yapabilme gücüne ulaşılmıştır. ABD savaş sırasında ihtiyaç duyulan gıda, silah ve araç üretimini artırarak Avrupa ile ticaretini geliştirmiştir. Almanya ile savaşmaktan çekilen Rusya'da ise 1917 yılında Ekim Devrimi gerçekleşmiş, Bolşeviklerin iktidarında kapitalizme alternatif bir model olan Sosyalizmi uygulayan Sovyetler Birliği 1922 yılında kurulmuştur. 1918 yılında sona eren I. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinde büyük bir durgunluk yaşanmıştır. Durgunluk döneminde başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler yüksek tarife oranları belirleyerek adeta *ticaret savaşı* başlatmışlardır. Ekonomik durgunluğa rağmen hızla genişleyen ABD borsası 1929 yılında çökmüş ve ABD ekonomisi *Büyük Buhrana* sürüklenmiştir.

- 1929'da başlayan ve yaklaşık 1939'a kadar süren dünya çapında ekonomik gerileme *Büyük Buhran* olarak tanımlanır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış ve GSYH'nın yarı yarıya azalmasına yol açmıştır. Ardından Avrupa'ya yayılmış ve dünyanın hemen her ülkesinde üretimde ciddi düşüşlere, yüksek işsizliğe yol açmıştır.

- *Ticaret savaşı*, bir ülkenin bir diğer ülkeye veya ülkelere yönelik tarife veya tarife dışı önlemleri uygulayarak dış ticaret dengesini lehine çevirmeye çalışması, diğer ülke veya ülkelerin de benzer şekilde misillemede bulunması durumunu ifade eder.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ABD ve Avrupa ekonomileri üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Dünya genelinde işsizlik oranları yükselmiş, bu durum, tüketici harcamalarının azalmasına ve talebin düşmesine yol açmıştır. Mal ve hizmetlere yönelik talebin azalması üretimin de düşmesine neden olmuştur. Büyük Buhran sonrasında ülkeler arasındaki ticaret hacmi düşmüş ve uluslararası ticarette büyük bir durgunluk yaşanmıştır. Sovyet Rusya karşısında ağır bir bunalım yaşayan serbest piyasa ekonomisini benimsemiş birçok ülke, ekonomilerini koruyabilmek için dış ticaret politikası araçlarını kullanarak ithalatı kısıtlamaya çalışmıştır. Bu dönemde sıkça başvurulan yöntemlerden birisi de ulusal paranın değerini düşürmek (devalüasyon) yoluyla ithalatı cezalandırmak olmuştur. Dış ticareti kısıtlayıcı bu uygulamalar gelişmiş ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemiş ve Buhranın etkisinin daha uzun süre hissedilmesine neden olmuştur. ABD, Fransa, İngiltere ve Rusya sahip oldukları kolonilerden sağladıkları hammadde ile üretim gücünü devam ettirebilmiştir. Buna karşılık Almanya, İtalya ve Japonya'nın ekonomilerini destekleyecekleri kolonileri bulunmamaktaydı. Nihayetinde bu ülkelerin de kendilerine koloni yaratmak istemeleri II. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı, taraf olan tüm ülkelerde sanayinin tüm üretim gücünün kullanıldığı, teknolojik yeniliklerin yaratıldığı bir ekonomik ortam oluşturmuştur. Savaş'ın yarattığı tahribata rağmen dünya ekonomisinde ekonomik canlılık 1970'lerin başına kadar sürmüş, yüksek verimlilik artışı, yüksek istihdam ve istikrarlı enflasyon dönemi yaşanmıştır. Bu dönem kapitalizmin "altın çağı" olarak adlandırılır. Ancak, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ise yükselen enerji maliyetleri, enflasyon artışı, ekonomik yavaşlama ve küresel ekonomik rekabet gibi faktörler altın çağın sona ermesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından bir tanesi de ABD'nin batı blokunun lider ülkesi haline gelmesidir. Batı Bloku ülkeleri, serbest piyasa ekonomisini benimseyen, kapitalist sistem içindeki ülkelerden oluşmuştur. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri ise sosyalist ve merkezi planlı ekonomiyi benimseyen bir blok oluşturmuştur. Her iki blok da kendi ekonomik sistemlerinin üstünlüğünü kanıtlamaya ve diğer ülkeleri kendi bloklarına çekmeye çalışmıştır. Her ikisi de nükleer teknolojiye sahip bu iki süper güç arasında yaşanan, 1991 yılına kadar süren gerilimli döneme *Soğuk Savaş* dönemi adı verilir (Özen & Tonus, 2017, s.136).

II. Dünya Savaşı devam ederken dünya ekonomisinin yeni süper gücü ABD öncülüğünde 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods isimli bölgesinde 44 ülkenin katılımıyla Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı gerçekleştirilmiştir. Konferansta Almanya ve Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenileceğini öngörülerek, Savaş sonrasında dünya ekonomisinde gelişmiş sanayileşmiş ülkelerin çıkarına aykırı ekonomi politikalarının uygulanmaması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve ülkeler arasında ödemelerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacak istikrarlı bir uluslararası parasal sistemin kurulması konularında uzlaşı sağlanmıştır. Başka bir ifadeyle Savaş sonrası uluslararası ekonomik sistemin nasıl olması gerektiği tasarlanmıştır (Özen & Tonus, 2017, s. 135).

Konferansın sonucunda ortaya çıkan Bretton Woods Anlaşması 1944 yılında imzalanmış ve iki yeni uluslararası örgüt kurulmuştur. Bretton Woods ikizleri olarak anılan bu örgütler *Uluslararası Para Fonu* (IMF) ve Dünya Bankası olarak bilinen *Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası* (IBRD)'dır. Sovyetler Birliği ise bu konferansa katılmasına rağmen ABD'nin liderliğini yaptığı sistemin içinde yer almamış ve Dünya Bankası ve IMF'ye katılmama kararı almıştır. Sistemin üçüncü ayağını ise ülkeler arasında ticareti düzenleyen, serbestleştirilmesini sağlayan *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması* (GATT) oluşturmaktadır. GATT 1995 yılında kurumsallaşarak *Dünya Ticaret Örgütü* (WTO)'ne dönüşmüştür.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

II. Dünya Savaşı esnasında Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte uluslararası ekonomik sistemin sağlıklı işleyebilmesi için hızlı adımlar atılmıştır. Uluslararası parasal sistemin istikrara kavuşturulması için IMF ve Savaştan sonra Avrupa'nın yeniden imarı ve ekonomik kalkınması için ise Dünya Bankası faaliyetlerine başlamıştır. BM Ekonomik ve Sosyal Konsey'de (ECOSOC) tarafından uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi amacıyla bir *Uluslararası Ticaret Örgütü* kurulması önerilmiştir. Ancak bu Örgütün kurulamaması nedeniyle ABD, İngiltere, Kanada ve Fransa gibi ülkeler aralarında belirli malların ticaretinde gümrük tarifesi indirimleri yapmak ve mevcut tarifeleri artırmamak üzere anlaşmışlardır. 23 ülkenin 1947 yılında imzaladığı bu anlaşma *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması- GATT* olarak bilinmektedir.

GATT, IMF veya Dünya Bankası gibi bir örgüt olarak kurulmamıştır. Sekretaryası dışında kurumsal yapıya sahip olmamıştır. Dolayısıyla ülkeler da GATT'a üye değil, anlaşmaya taraf olmuşlardır. GATT'a taraf olan ülkeler arasında "ticaret turu" adı verilen, bazen yıllarca müzakere edilen tarifeleri düşürmeye ve pazarları karşılıklı olarak açmaya yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Bu sayede GATT ülkeler arasında dış ticaretin belirli ilkelere uygun olarak serbestleştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak çok taraflı ticaret sisteminde büyük ölçüde gelişmiş sanayi ülkelerinin ürettikleri imalat sanayi ürünlerinin dış ticaretinde serbestleşme sağlanmış, gelişmekte olan ülkelerin lehine olabilecek tarım ürünleri ve tekstil gibi ürünlerde sınırlı adımlar atılmıştır. GATT bir örgüt olmadığı için ülkeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklarda bir çözüm üretebilmesi veya ülkelerin GATT ile belirlenen temel kurallara uyumunu denetlemesi de söz konusu olmamıştır. GATT kapsamında 8 ticaret turu düzenlenmiştir. Sonuncusu 1986 yılında Uruguay'da başlamış ve 1994 yılında Fas'ta bitmiştir. 128 ülkenin taraf olduğu GATT 1995 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)ne dönüşmüştür.

> GATT, esas olarak tarifelerde indirim yapılmasını amaçlayan müzakere turları yoluyla açık, ayrımcı olmayan ticareti teşvik ederek dünya ticaretini serbestleştirmeyi amaçlayan uluslararası bir anlaşmadır.

Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 1 Ocak 1995 tarihinde faaliyete geçen ve uluslararası ticaretin düzenlenmesi, ticaret engellerinin azaltılması ve serbest ticaretin teşvik edilmesi amacıyla kurulmuş bir uluslararası kuruluştur. DTÖ'nün kuruluşu, öncesinde var olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) yerine geçmesiyle gerçekleşmiştir. GATT, sadece mal ticaretini düzenleyen bir anlaşma olarak başlamıştı. Ancak zamanla hizmet ticareti, fikrî mülkiyet hakları ve tarife dışı engeller gibi konularda ortaya çıkan yeni ticaret sorunları, daha kapsamlı bir ticaret düzenlemesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. DTÖ, üye ülkelerin katılımıyla oluşturulan bir anlaşmalar üzerine inşa edilmiştir. DTÖ, GATT'ın yanında *Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)* ve *Ticarette Teknik Engeller Anlaşması* aracılığıyla dünya ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca DTÖ üye ülkeler arasındaki ticaret anlaşmazlıklarının hukuki bir çerçevede çözülmesine olanak tanıyan *anlaşmazlıkların çözümü mekanizmasına* sahiptir.

DTÖ'nün öncelikli hedefi, ülkeler arasında ticaret akışının sorunsuz, serbestçe, adil ve öngörülebilir şekilde yapılmasına yardımcı olmaktır. Bu amaca ulaşırken;

- Ticaret anlaşmalarını yönetmek,
- Ticaret müzakereleri için bir forum olarak hareket etmek,
- Ticaret anlaşmazlıklarında çözüm organı olarak görev yapmak,
- Üye ülkelerin ulusal ticaret politikalarını izlemek,
- Gelişmekte olan ülkelere ticaret politikası konularında teknik yardım ve eğitim programları yoluyla destek sağlamak,
- Küresel düzeyde ekonomik politikaların oluşturulmasında diğer uluslararası örgütlerle iş birliği yapmak temel görevleri arasındadır.

Resim 5.1 DTÖ küresel ticaret kurallarını işletir ve anlaşmazlıkların çözümünü sağlar.

Yapısı ve Yönetimi

DTÖ, dünya ticaretinin %98'ini oluşturan 164 üyeye sahiptir. 25 ülkenin üyeliği için müzakere süreci devam etmektedir. DTÖ faaliyetleri, DTÖ Genel Sekreteri tarafından yönetilen, İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunan Sekreterlik tarafından desteklenmektedir. DTÖ'de kararlar genellikle tüm üyelerin uzlaşısı (konsensüs) ile alınır. Uzlaşma, "karar alınırken toplantıda bulunan hiçbir üyenin önerilen karara resmi olarak itiraz etmediği" bir durum olarak tanımlanır. Bu özelliği nedeniyle küresel bir örgüt olan, çok sayıda üyesi bulunan DTÖ bünyesinde uluslararası ticaretle ilgili ancak uzlaşma sağlanan alanlarda adım atılabilmektedir.

DTÖ'nün en üst düzey karar alma organı, genellikle iki yılda bir toplanan *Bakanlar Konferansı*'dır. Üye ülkelerin dış ticaretten sorumlu bakanlarının katılımıyla oluşur. DTÖ'nün günlük işleri üye ülkelerin büyükelçi-delege düzeyindeki daimî temsilcilerinden oluşan *Genel Konsey* tarafından yürütülür. Genel Konsey, DTÖ ile ilgili tüm konularda Bakanlar Konferansı adına hareket eder. Genel Konsey aynı zamanda *Anlaşmazlıkların Çözüm Organı* olarak üyeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne yönelik prosedürleri izlemek ve *Ticaret Politikası İzleme Organı* olarak üyelerin ticaret politikalarını analiz etmek üzere toplanır. Genel Konseyin altında faaliyet gösteren üç tane daha konsey bulunmaktadır:

- Mal Ticareti Konseyi (Mal Konseyi)
- Hizmet Ticareti Konseyi (Hizmetler Konseyi)
- Ticaretle İlgili Fikrî Mülkiyet Hakları Konseyi (TRIPS Konseyi)

Dış ticaret anlaşmazlıklarını çözmek DTÖ'nün temel faaliyetlerinden biridir. Anlaşmazlıkların çözümlenmesi süreci, tipik olarak bir veya daha fazla DTÖ üyesinin başka bir üyenin dış ticaret politikası araçlarını kullanmak yoluyla taahhütlerini ihlal ettiği iddiasıyla itiraz etmesiyle başlar. DTÖ bünyesinde sadece hükümetlerin izledikleri ticaret politikalarından kaynaklanan anlaşmazlıklar incelenir, firmalar arasındaki ticari anlaşmazlıklarla ilgilenilmez. Bu ihlal iddiaları genellikle en çok kayrılan ülke ve ulusal muamele ilkelerine aykırılık iddialarına dayanmaktadır. Anlaşmazlıklar, üç kişiden oluşan bir panel (heyet) tarafından incelenir ve karara bağlanır. Kararda ülkenin GATT/DTÖ yükümlülüklerini ihlal ettiği tespit edilmişse ilgili ülke dosyayı üyeleri Genel Konsey tarafından belirlenen Temyiz Kurulu'na taşıyarak itiraz edebilir. İtirazı kabul edilmeyen ülke dış ticaret politikası uygulamasını GATT ile uyumlu hale getirmek zorundadır. Yasalarını değiştirmemesi durumunda ilgili uygulamadan zarar gören ticaret ortaklarının "ölçülü misilleme" yapma hakları bulunmaktadır.

Genel Konsey'in *üyelerin ticaret politikalarını izleme* görevini yapmak için de toplandığını belirtmiştik. Bu çalışmanın merkezinde *Ticaret Politikası İnceleme Mekanizması* (*TPRM*) yer almaktadır. Tüm DTÖ üyeleri gözden geçirilir, her ülkenin inceleme sıklığı dünya ticaretinde taşıdığı öneme göre değişir. Örneğin AB, ABD, Çin ve Japonya gibi ülkeler her üç yılda bir diğer üyeler ise yedi yılda bir gözden geçirilir. Bu mekanizma aracılığıyla üyelerin mal, hizmet ve fikrî mülkiyet haklarına yönelik ticaret politikaları ve uygulamalarının şeffaflığını ve anlaşılırlığını artırmak amaçlanmaktadır (Özen & Tonus, 2017, s.154).

Bir uluslararası örgüt olan DTÖ'ne ülkelerin yanında ticaret politikalarının yürütülmesinde tam özerkliğe sahip herhangi bir eyalet veya gümrük bölgesi de üye olabilir. Bu nedenle ülkelerin yanında AB, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Güney Ortak Pazarı gibi bölgesel ekonomik bütünleşmeler de DTÖ'de temsil edilir. Üye olmak isteyen ülke ile mevcut üyeler arasında müzakereler yürütülür ve sonucunda uygulanacak tarife oranlarını ve belirli pazar erişim taahhütlerini kapsayan bir uzlaşı ortaya çıkar. Sonrasında Genel Konsey'de üyelerin 2/3 çoğunluğunun sağlanmasıyla üyelik gerçekleşir. DTÖ'nün faaliyetleri için gereken bütçe, DTÖ üyelerinin dünya ticaretindeki paylarına bağlı olarak yaptıkları katkıdan oluşur. Örgütün sekretaryası İsviçre-Cenevre'dedir ve başında DTÖ Genel Direktörü bulunmaktadır.

Çok Taraflı Ticaret Sisteminin İlkeleri

DTÖ anlaşmaları, çok çeşitli faaliyetleri kapsayan yasal metinler olmaları nedeniyle oldukça uzun ve karmaşıktır. Bu anlaşmalarda tarım, tekstil ve giyim, bankacılık, telekomünikasyon, kamu alımları, endüstriyel standartlar ve gıda güvenliği, fikrî mülkiyet hakları gibi birçok konuyla ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak tüm bu anlaşmalarda bir dizi basit, temel ilke geçerlidir. Bu ilkeler çok taraflı ticaret sisteminin temelini oluşturur ve aynı ilkeler hizmet ticareti ile telif hakları ve patentler için de geçerlidir. GATT ile şekillendirilmiş bu sistemin merkezinde *ayrımcılık yapmama ilkesi* bulunmaktadır.

Bu ilkeye göre DTÖ üyesi ülkeler ticaret ortakları arasında ayrımcılık yapamazlar. Bir ülke bir başka ülkeye ticareti yapılan bazı ürünlerde daha düşük bir tarife oranı uyguluyorsa aynısını diğer tüm DTÖ üyeleri için de uygulaması gerekir. Bu nedenle ayrımcılık yapmama ilkesi *en çok kayrılan ülke* (Most-favoured-nation: MFN) ilkesi olarak bilinir. Buradaki "kayırma" ifadesi ile kastedilen tüm DTÖ üyelerini kayırmaktır. Bu ilke çok açık bir şekilde tanımlanmış olmasına rağmen ülkelerin veya ülke gruplarının birbirlerine dış ticarette bazı ayrıcalıklar sağladıkları bilinmektedir. Bunun nasıl yapılabildiği, örnekleriyle birlikte izleyen başlıkta açıklanacaktır.

Ayrımcılık yapmama ilkesi ile ilgili olarak GATT'ın 3. Maddesinde bir başka temel ilke daha tanımlanmıştır: *Ulusal muamele ilkesi*. Bu ilkeye göre DTÖ üyesi ülkeler yurt içinde üretilmiş mallarla ve ithal edilmiş mallara aynı uygulamaları yapmak durumundadır. Bu ilkeye göre örneğin yurt içinde üretilmiş otomobillerin tüketiciler tarafından daha çok tercih edebilmesi için ithal otomobillerden daha yüksek oranda motorlu taşıtlar vergisi almak gibi bir ayrımcılık yapılmamalıdır. İthal ürünlerden gümrük sınırında tarife almak ulusal muamele ilkesine aykırı değildir. Ayrımcılık ithal ürün ülke pazarına girdikten sonra yapılamaz.

GATT/DTÖ'nün temel amacı serbest dış ticareti teşvik etmek olduğuna göre dış ticaretin önündeki engelleri azaltmak temel yollardan birisidir. Kitabınızın 4. Bölümünde gümrük vergileri (veya tarifeler) ve ithalat yasakları veya kotalar gibi önlemler ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bu önlemler, nihayetinde yurt içinde üretilen ürünlere yönelik bir ayrımcılık yaratır. Bu nedenle *dış ticaretin serbestleştirilmesi ilkesi* gereğince gerçekleştirilen çok taraflı ticaret müzakereleri aracılığıyla, dış ticarette yoğun olarak kullanılan gümrük tarifelerinin indirilmesi ve tarife dışı engellerin azaltılması amaçlanmıştır.

> Kotalar, ithalat yasakları veya gönüllü ihracat kısıtlamaları, damping gibi gümrük tarifesi dışında, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin gerçekleşmesine engel olan her türlü araç ve politikaya *tarife dışı engeller* adı verilmektedir.

Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, DTÖ sisteminin temelini oluşturmaktadır. Eğer bir DTÖ üyesi dış ticarete bazı ayrımcılık yaratan önlemlere başvurmak zorunda kalıyorsa bu

önlemler arasından daha şeffaf ve piyasa işleyişini nispeten daha az bozacak olan tarifeleri kullanmalıdır. GATT'a taraf ülkeler, sanayilerini sadece gümrük tarifeleri ile koruyabilmeleri ve koruma amacıyla diğer önlemlere başvurmamaları ise *tarifeler yoluyla korunma* ilkesi olarak tanımlanır. Bu nedenle yerli sanayinin korunması amacıyla ithal malların yurt içi pazara girişini engelleyen *ithal kotalarının kullanılması yasaklanmıştır*. Bu temel ilkenin uygulanmasında istisna yaratabilecek tek durum bir ülkenin ödemeler dengesi sorunu yaşaması veya kalkınma politikaları nedeniyle ihtiyaç duyulması halinde kota kullanımına izin verilmesidir. Bu uygulamalara ancak DTÖ nezdinde şeffaf bir şekilde müzakereler yoluyla erişilebilmektedir.

İthal kotası, bir ülkenin belirli bir mal veya hizmetin ithalatını miktar veya değer açısından sınırlayan resmi bir kısıtlamadır. Bu kotaya ulaşıldığında, belirli bir süre boyunca daha fazla mal veya hizmetin ithalatına izin verilmez. Örneğin ülkeye ithal edilecek binek otomobil sayısını bir yıl için 10.000 adetle sınırlandırmak ve bu ithalatı yapacak firmalara lisans veya izin vermek bir ithal kotası uygulamasıdır. O yıl için ithal edilecek otomobilin sayısını sınırlamak bir kıtlık yaratacaktır ve otomobilin yurt içi fiyatının yükselmesine yol açacaktır. GATT/DTÖ kapsamında ülkelerin *damping*, *ihracat sübvansiyonu* gibi tarife dışı engellere başvurmaları da engellenmiştir.

- *Damping* dış ticarette malların normal değerinin altında bir fiyata, yurt içinde satıldığından veya üretim maliyetinden daha düşük bir fiyata ihraç edilmesidir. Rekabeti bozacak ve ayrımcılığa neden olacak bu uygulama karşısında yerli sanayisi zarar gören ülkenin dampingli ürünlere karşı önlem alma ve *anti-damping vergisi* alma hakkı tanınmıştır.

- İhracatı teşvik etmek, ihracat için üretimi artırabilmek amacıyla doğrudan nakit desteği, vergi muafiyeti, sigorta düzenlemeleri veya düşük faizli kredi şeklinde verilen hükümet desteklerine *ihracat sübvansiyonu* adı verilir. Sübvansiyonlar ihracatı teşvik amacıyla yapılabileceği gibi ithalata rakip üretim dallarında yurt içi üreticileri korumak amacıyla da yapılabilir.

Bağlayıcılık ve şeffaflık ilkesi ise çok taraflı ticaret sisteminin istikrarlı ve öngörülebilir olmasını sağlamayı amaçlar. DTÖ'de ülkeler, dış ticaret engellerini azaltmak ve mevcutları da yükseltmemek için taahhütlerde bulunurlar. Bu taahhütler hükümetler için *bağlayıcı*dır ve ancak yine DTÖ üyeleriyle müzakere edilerek değiştirilebilir. Böylece dış ticaret yapan firmalar için hangi uygulamalarla karşılaşacağının öngörülmesi mümkün olacaktır. Çok taraflı ticaret sisteminin istikrarlı ve öngörülebilir olmasını sağlamak için ülkelerin uyguladıkları dış ticaret kurallarının *şeffaf* olması gerekir. Bu nedenle hükümetlerin izleyeceği politikaların ve uygulamaların ülke içinde kamuya açıklanması ve DTÖ'ye bildirimde bulunması gerekmektedir. DTÖ, Ticaret Politikası İnceleme Mekanizması aracılığıyla ulusal ticaret politikalarının düzenli olarak gözetimi sayesinde hem yurt içinde hem de çok taraflı düzeyde şeffaflığın sağlanmasını amaçlamaktadır.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması-GATS

Günümüzde turizm, ulaştırma, finans, sigortacılık gibi alanları kapsayan hizmet sektörü hem ülke ekonomisinin hem de uluslararası ticaretin en dinamik bileşeni haline gelmiştir. Örneğin ülkemizin GSYH'nın ve toplam istihdamın yarısından fazlası hizmetler sektörü tarafından yaratılmaktadır. Hizmet sektörü, mal üretiminde kullanılan hammaddelerin ve bileşenlerin tedarikinden başlayarak, üretim sürecindeki lojistik ihtiyaçlarını karşılamaya kadar uzanan bir dizi hizmet sunar. Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) hizmetleri, imalat süreçlerini iyileştirmek, ürün kalitesini artırmak ve rekabet avantajı elde etmek için önemlidir. Ayrıca hizmet sektörü, imalat firmalarına finansal danışmanlık, muhasebe hizmetleri, kredi ve sigorta gibi finansal araçlar sunar. Sanayi sektöründe üretilen malların pazarlama, reklam ve satış hizmetleri de gereklidir. Satış sonrasında ise bakım, onarım, yedek parça tedariki gibi destek hizmetleri sağlanır. Teknolojik gelişmeler sayesinde bütün bu hizmetlerin sınır ötesi arzı daha kolay hale gelmiştir ve uluslararası hizmet ticareti hızla gelişmiştir.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), çok taraflı ticaret sisteminin hizmetler ticaretini de kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlamak için Uruguay Turu müzakereleri sonucunda kabul edilmiş ve 1995'te yürürlüğe girmiştir. GATS, üye ülkeler

arasında hizmet ticaretinde serbestleşme ve düzenlemeyi teşvik etmeyi amaçlayan bir çerçeve sunar. Anlaşmanın temel amacı, hizmet sektörlerindeki ticaret engellerini azaltarak, üyelerin daha fazla ticaret yapmasına ve hizmet sağlama yeteneklerini artırmasına yardımcı olmaktır.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), uluslararası hizmet ticaretini düzenleyen çok taraflı ticaret anlaşmasıdır.

Küresel ekonominin en hızlı büyüyen hizmetler sektörü dünya ticaretinin yarısını oluşturmaktadır. Anlaşma, örneğin bankacılık, telekomünikasyon, turizm, profesyonel hizmetler vb. gibi uluslararası ticareti yapılan tüm hizmetleri kapsamaktadır. Sadece devlet tarafından sunulan kamu hizmetleri ile hava taşımacılığı anlaşma kapsamı dışında tutulmuştur. GATS hizmet ticaretinin ayrımcılık yaratmadan yürütülmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle "en çok kayrılan ülke" ve "ulusal muamele" ilkeleri GATS'ta da geçerlidir. GATS kapsamında, bir ülke bir sektörde yabancı tedarikçilere izin veriyorsa diğer tüm DTÖ üyelerinden hizmet sağlayıcılara o sektörde eşit fırsatlar vermelidir. GATS kapsamında üyeler hangi hizmet sektörlerini dış rekabete açmaya istekli olduklarını ve bu pazarların ne kadar açık olduğunu belirten bireysel taahhütlerde bulunmuşlardır.

Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması -TRIPS

Dünya Ticaret Örgütü çatısı altında yer alan bir diğer önemli uluslararası anlaşma da *Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması* (TRIPS)'dır. Gelişmiş ülkeler, kendi şirketlerinin küresel rekabet üstünlüklerini korumak ve artırmak için fikrî mülkiyet haklarının güçlü bir şekilde korunmasını istemektedirler. Gelişmiş ülkeler, daha fazla Ar-Ge faaliyetinin gerçekleşebilmesi ve böylece yeni teknolojilerin ve ürünlerin ortaya çıkabilmesi için bu hakların korunması gerektiğini savunmaktadır.

TRIPS Anlaşması, fikrî mülkiyet haklarının (patentler, telif hakları, ticari markalar, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler vb.) uluslararası ticarette nasıl korunması gerektiğini ve bu hakların nasıl uygulanacağını belirler. Anlaşma, üye ülkelerin ticaret ortaklarına eşit ve adil bir şekilde fikrî mülkiyet hakları sağlamalarını ve aynı zamanda halkın sağlığı, güvenliği ve genel çıkarları gibi faktörleri de dikkate almalarını hedefler.

Fikrî mülkiyet hakları fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakları tanımlar. Fikrî mülkiyet hakları hak sahibinin izni olmaksızın yaratıcıların, icatlarını, tasarımlarını veya diğer eserlerini başkalarının ticari amaçlarla kullanımını engeller. Fikrî mülkiyet, *telif hakları* ile *sınaî mülkiyet hakları* olmak üzere iki genel kategoriye ayrılabilir. Sanat eserleri, bilimsel çalışmalar ve bilgisayar programları telif hakları kapsamındadır. Sınaî mülkiyet ise esas olarak sanayi ve teknolojiyi ilgilendiren alanlardaki patentler, buluşlar, marka adları ve ürün logoları, tasarımlar, ticari sırlar ve coğrafi işaretleri kapsamaktadır. Ürünlerinin dünya çapında milyarlarca insan tarafından kullanıldığı milyarlarca dolarlık film, kayıt, yayıncılık ve yazılım endüstrileri telif hakkı koruması sayesinde gelişmiştir. Ancak ilaç, aşı gibi ürünlere yönelik fikrî mülkiyet koruması, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında tartışılan bir konu haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, patent korumalarının bu ilaçları aşırı derecede pahalı hale getirdiğini ve bu durumun kendi ülkelerinde bir halk sağlığı sorunu yarattığını savunmaktadır. Diğer taraftan bu ürünlerin patentini ellerinde tutan ilaç şirketleri ise Ar-Ge ve üretim maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle patent koruması olmadan yeni ilaçların geliştirilemeyeceğini savunmaktadır. Dünya ticaretinde yoğun olarak tartışılan bir diğer sorun da sahte-taklit ürünlerdir. Birçok markalı ürünün diğer ülkelerde taklit markalarla satılması, orjinal markaların satış kaybına ve taklit ürünlerin kalitesizliği nedeniyle itibar kaybına yol açmaktadır.

Fikrî mülkiyet haklarını korumak için 1967 yılında Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluş olan Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü (WIPO) kurulmuştur. Fikrî mülkiyet hakları ile ilgili iki uluslararası anlaşma bulunmaktadır:

- Patentler, endüstriyel tasarımlar, vb. sınaî hakları düzenleyen Sınaî Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Paris Sözleşmesi
- Telif haklarını düzenleyen Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi

Fikrî mülkiyet, icatlar, edebi ve sanatsal eserleri, tasarımlar, ticarette kullanılan semboller, isimler ve resimler gibi düşünsel yaratımları ifade eder.

Dünyadaki tüm ülkeler, fikrî mülkiyet haklarına ilişkin ulusal bir yasal sisteme sahiptir. Ancak uluslararası ticarette söz konusu hakların korunması konusunda yukarıda bahsedilen temel iki sözleşme esas alınmıştır. 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nü Kuran Marakeş Anlaşmasının imzalanmasıyla bu anlaşmaya ekli Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) kabul edilmiştir. TRIPS anlaşması fikrî mülkiyet haklarının korunmasını ve tüm DTÖ üyelerinde bu hakların korunması için minimum standartları sağlamayı amaçlamaktadır. Anlaşma ayrıca fikrî mülkiyet konularında çıkacak anlaşmazlıkların DTÖ bünyesinde çözüm mekanizmasını da içermektedir. TRIPS bir çerçeve anlaşmadır. DTÖ üyesi ülkeler ulusal mevzuatlarını TRIPS'de tanımlanan asgari standartlara uygun hale getirmekle yükümlüdürler. Ancak, anlaşmanın uygulanması ve etkisi konusunda tartışmalar ve görüş ayrılıkları da bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin teknolojiye ve yeniliklere erişim konusunda sınırlı kaynaklara sahip olduklarından, fikrî mülkiyet haklarının aşırı korunması bu ülkelere teknoloji transferini zorlaştırabilir. Bu da gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel kapasitelerini ve rekabet gücünü olumsuz etkileyecektir.

GATT ve GATS'da olduğu gibi, TRIPS Anlaşması'nda da ayrımcılık yapmama ilkesi geçerlidir. Buna göre ulusal muamele ilkesi (yabancı uyruklulara kendi vatandaşlarından daha az ayrıcalıklı davranılmaması) ve en çok kayrılan ülke ilkesi (ticaret ortaklarının vatandaşları arasında ayrımcılık yapmama) uygulanmaktadır (Özen&Tonus, 2017).

Ticarette Teknik Engeller Anlaşması -TBT

Ülkeler piyasaya sunulan ürünlerin güvenlik, kalite, sağlık gibi gerekçelerle karşılanması gereken bazı standartları ve bu standartlara ürünün uygunluğunun belgelendirilmesini (test, muayene, akreditasyon vb.) isteyebilirler. *Teknik düzenlemeler*, bir malın ticaretinin yapılabilmesi için karşılaması gereken ürün özellikleridir: Örneğin, çamaşır makineleri için enerji verimliliği standartlarının belirlenmesi bir teknik düzenlemedir. *Standartlar* ise zorunlu olmayan ürün özellikleridir. Bir ürünün etiket alabilmesi için karşılaması gereken çevre, sağlık, işçilik veya diğer özellikleri içerebilir. Ticarette teknik engeller olarak adlandırılan bu uygulamalar ithal ürünleri de kapsadığından dış ticaret üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir.

Ticarette Teknik Engeller Anlaşması (TBT), teknik düzenlemelerin, standartların ve uygunluk değerlendirme prosedürlerinin dış ticarette ayrımcılık yaratmamasını ve ticarette gereksiz engeller oluşturmamasını sağlamayı amaçlamaktadır. Anlaşma, DTÖ üyelerine, insan sağlığı ve güvenliği veya çevrenin korunması gibi meşru politika hedeflerine ulaşmak için önlemler uygulama hakkını tanır. Anlaşma, dış ticareti kolaylaştırmanın bir yolu olarak DTÖ üyelerinin aldıkları tarife dışı önlemlerin uluslararası standartlara dayandırmalarını, şeffaflık yoluyla öngörülebilir bir ticaret ortamı sağlamayı amaçlamaktadır.

"En Çok Kayrılan Ülke" İlkesinden İstisnalar

1948'den 1994'e kadar GATT, 1995 yılından sonra ise DTÖ tarafından yürütülen faaliyetlerde temel amaç dünya ticaretinin serbestleştirilmesi olmuştur. Bu kapsamda yürütülen müzakere süreçlerinde tüm ülkelerin dış ticaret kısıtlamalarını kaldırması ulaşılabilecek en ideal sonuç olacaktır. Günümüz dünya ekonomisinin işleyişine bakıldığında birinci en iyi dediğimiz bu durumun gerçekleşmediğini, hâlâ dış ticaretin önünde engellerin var olduğu, ayrımcılığın olmadığı bir ticaret sisteminin kurulamadığı görülmektedir. Daha önce de açıkladığımız gibi DTÖ anlaşmalarında ülkelerin ticaret ortakları arasında ayrımcılık yapmamaları ilkesi (en çok kayrılan ülke ilkesi) bulunmaktadır. Bu ilkeye göre bir ülkeye ürünlerinden biri için daha düşük bir gümrük vergisi oranı gibi bir ayrıcalık tanıdığında aynı uygulamanın diğer tüm DTÖ üyeleri için de geçerli olması gerekir. GATT ve DTÖ anlaşmaları sadece iki durumda ülkeler arasında bu tür ayrıcalıklı ticaret yapılabilmesine izin verilmektedir: Az gelişmiş ülkelere yönelik ayrıcalıklı ticaret rejimleri ve bölgesel ekonomik bütünleşmeler. Bir başka ifadeyle bu iki durum "en çok kayrılan ülke ilkesinden" istisna tutulmaktadır.

Bu tür ayrımcı ticaret rejimlerinden ilki GATT sisteminin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden yapılan ithalata diğer ülkelerden yapılan ithalata göre daha düşük tarife oranları uygulaması yaratan *Tercihli Ticaret Anlaşmaları* olmuştur. 1979 yılından itibaren gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin daha fazla ihracat yapabilme isteklerini karşılamak için bu tip ayrımcılık yaratan ticaret düzenlemeleri yapmaya başlamıştır. Tercihli ticaret anlaşmaları gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş bir ülkeye ayrıcalıklı bir şekilde ihracat yapabilmesine olanak sağlar. Örneğin AB'nin, Silah Hariç Her Şey (Everything but Arms: EBA) programı kapsamında, az gelişmiş ülkelerin AB'ye ihraç edeceği tüm mallar için (silah ve mühimmat hariç) tarife ve kotalar kaldırılmıştır.

dikkat

Tercihli Ticaret Anlaşmaları DTÖ'de bir üyenin bir ticaret ortağına tek taraflı olarak sunabileceği daha düşük veya sıfır tarife gibi ticaret tercihleri için kullanılan terimdir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini desteklemek ve bu ülkelerle ticaretin artışını teşvik etmek amacıyla uygulanır. Bu anlaşmalar, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerden yapılan ithalata tercihli tarifeler tanıdığı Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi planlarını içerir. Böylece üye ülke en çok kayrılan ülke (MFN) ilkesini uygulamaktan muaf tutulur.

Ülkeler arasında ayrıcalıklı/tercihli ticaret yaratan bir diğer istisna ise bir grup ülkenin kendi aralarında mal ve hizmet ticaretini serbestleştirmek için *bölgesel ticaret anlaşması* imzalamalarıdır. Yukarıda GATT/DTÖ bünyesinde ticaretin önündeki engellerin tamamen kaldırılmasını birinci en iyi olarak tanımlamıştık. İşte GATT düzenlemeleri ile *birinci en iyi*ye ulaşılamıyorsa bir grup ülkenin kendi aralarında ticareti serbestleştirmesine olanak tanıyarak *ikinci en iyi*ye ulaşmaya çalışılmıştır. Bölgesel olarak ülkelerin birbirlerine karşı ayrımcı ticaret uygulamalarının da sonuçta dünya ticaretinin serbestleşmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak GATT/DTÖ kurallarına göre bir serbest ticaret bölgesi veya gümrük birliği oluşturulduğunda, üye olmayan ülkelere yönelik gümrük vergileri ve diğer düzenlemeler daha yüksek veya daha kısıtlayıcı şekilde belirlenemez. Bölgesel ticaret anlaşmaları ülkeler arasında imalat sanayi ürünlerinin serbest ticaretini amaçlayabileceği gibi tarım ve hizmetler sektörünü kapsayan, karşılıklı yatırımları kolaylaştıran, teknolojinin paylaşıldığı, ortak politikaların izlendiği daha geniş bir ekonomik bütünleşmeyi amaçlayan anlaşmalar da olabilmektedir.

dikkat

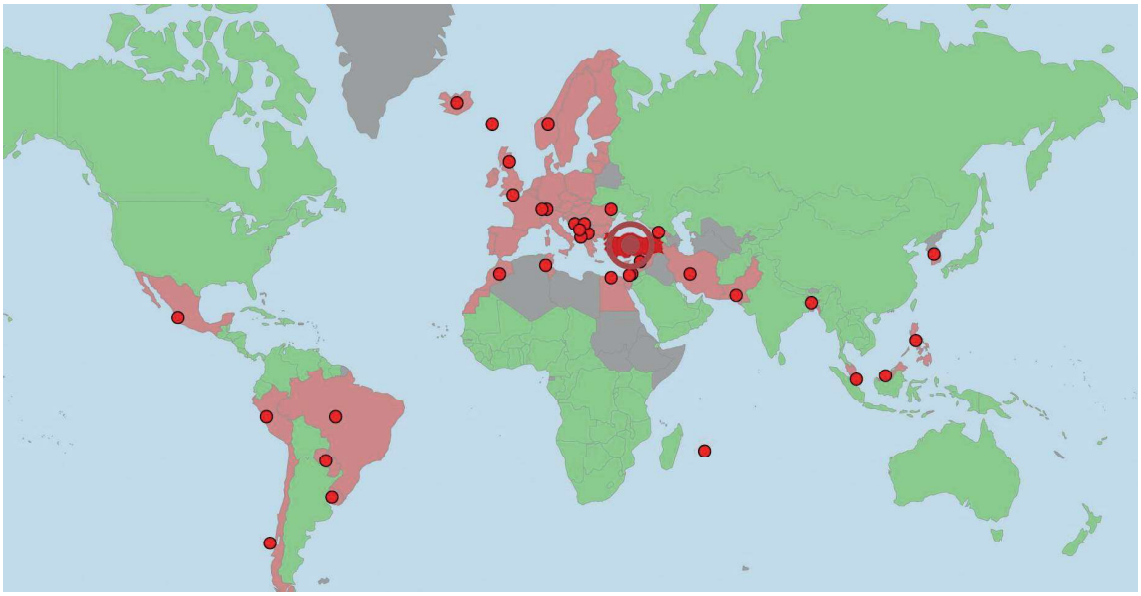
Bölgesel Ticaret Anlaşmaları, genellikle aynı coğrafi bölgede bulunan ülkeler arasında belirli mal veya hizmet ürünlerinin ticaretinde tarife ve tarife dışı önlemlerin azaltıldığı veya kaldırıldığı, serbest ticaret anlaşması veya gümrük birliği gibi ayrıcalıklı ticaret rejimi yaratan anlaşmalardır.

2023 yılı sonu itibariyle DTÖ'ne bildirilmiş 364 adet bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. Neredeyse her ülke bölgesel ticaret anlaşmaları aracılığıyla bir ticaret bloğuna dahil olmuştur. Böylece *bölgeselleşme* olarak tanımlanan bu süreçte bölgesel bloklar arasında rekabet artmıştır. Bölgeselleşme, belirli coğrafi bölgelerdeki ülkeler arasında ekonomik, siyasi, kültürel veya diğer alanlarda iş birliğinin artması ve derinleşmesi anlamına gelir. Bölgeselleşme, ülkelerin kendi aralarında daha yakın ilişkiler kurarak çeşitli konularda iş birliği yapmalarını ve ortak politikalar oluşturmalarını içerir. Ülkeler ticaret hacmini artırmak, ekonomik büyümeyi hızlandırmak, daha geniş pazarlara ulaşmak, artan rekabet ortamında daha fazla ürün çeşidine ulaşmak, kalite ve fiyat avantajı yakalamak, bir blok oluşturarak pazarlık gücü kazanmak gibi nedenlerle *bölgesel ticaret anlaşmaları* imzalarlar (Balkır, 2012). Literatürde bu tür anlaşmalarının sayısının artması ile dünya ticaret sisteminin bir spagetti kasesine dönüştüğü, bölgeselleşmenin güç kazanarak küreselleşmeyi ve çok taraflı ticaret sisteminin işleyişini olumsuz etkilediği düşüncesini destekleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Diğer taraftan bölgeselleşmenin dünya ticaret hacmini artırdığını, ülkelerin refahına olumlu katkı sağladığı düşüncesi de yaygındır. Günümüzde Türkiye çeşitli ülke/ülke gruplarıyla 25 adet bölgesel ticaret anlaşması imzalamış bulunmaktadır. Şekil 5.1'de ülkemizin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkeler kırmızı noktalarla belirtilmiştir.

dikkat

Bölgeselleşme, belirli bir bölgedeki ülkeler arasında ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal ilişkilerin artmasıdır. Genellikle bir ekonomik bütünleşme hedeflenir.

Bölgeselleşme, genellikle coğrafi yakınlığa dayalı olarak ülkelerin birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurmasını, iş birliği yapmasını ve ortak çıkarlarına odaklanmasını içerir. Bölgeselleşme genellikle bir veya birkaç bölge ülkesi arasında ticaretin serbestleştirilmesini, ortak politika oluşturulmasını ve ekonomik bütünleşmeyi içerir. GATT kapsamında, izleyen başlıkta ayrıntılı olarak açıklanacak olan serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri gibi bölgesel bütünleşmelerin, bütünleşme taraflarının ekonomileri arasında dünya ticaretinin genişlemesine katkı sağlayacağı kabul edilmiştir. Böylece bölgesel ticaret anlaşmasıyla ülkeler birbirlerine tanıdıkları ayrıcalıkları en çok kayrılan ülke ilkesi gereği diğer ülkelere de uygulamak zorunluluğunda kalmayacaklardır.

Şekil 5.1 Türkiye'nin bölgesel ticaret anlaşmalarına katılımı

Kaynak: DTÖ, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rta_participation_map_e.htm

Öğrenme Çıktısı

1 Çok taraflı ticaret sistemini ve merkezindeki Dünya Ticaret Örgütü'nü tanımlayabilme

Araştır 1

DTÖ kapsamında dış ticaretin hangi ilkelere uygun gerçekleşmesi gerekir?

İlişkilendir

Türkiye'de ihracat rejimi çerçevesinde bazı ürünlerin ihracatı yasaklanmış veya izne bağlıdır. Kültür ve tabiat varlıkları, silah ve silah teknolojiler, uyuşturucu maddeler bu kısıtlamalara örnektir.

Anlat/Paylaş

Dış ticarette dampingin bir firmanın pazar payını artırmak için yaptığı fiyat farklılaştırması olduğunu, indirim-tenzilat anlamına gelmediğini anlatınız.

BÖLGESEL EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER

Ekonomik bütünleşmeye dahil olan ülkeler başta aralarındaki dış ticareti serbestleştirmek olmak üzere birçok alanda birbirleriyle uyumlu politikalar uygulamak durumunda kalırlar. Buna bağlı olarak ekonomik bütünleşmelere üye ülkeler, bütünleşmenin kapsadığı alanlarda tek başına bağımsız politika izleyemezler. Bütünleşmede yer alan ülkeler birlikte hareket ederek politika uyumu sağlarlar.

Bu yönüyle ekonomik bütünleşmeler ile devletlerin üyesi olduğu uluslararası (hükümetlerarası) iş birliği örgütleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Örneğin AB bir bütünleşme (entegrasyon) iken OECD bir hükümetlerarası iş birliği örgütüdür. Hükümetlerarası iş birliği örgütü, genellikle devletler arasında resmi bir anlaşma çerçevesinde kurulan ve ekonomi, güvenlik, çevre, sağlık, kültür gibi bir dizi konuda belirli konularda iş birliği ve uyum sağlamak amacı güden bir organizasyondur. Bu niteliğiyle bu tür örgütlere üye olan ülkeler bağımsız politika belirleme ve izleme haklarını yitirmezler. Örneğin 1992 yılında kurulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü adından da anlaşılacağı gibi Karadeniz havzasındaki ülkeler arasında ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri amacıyla kurulmuş bir bölgesel ekonomik iş birliği örgütüdür. Bu örgüt bünyesinde alınan kararların uygulanması durumunda iş birliği ve ekonomik ilişkiler gelişir. Ama üye ülkeler burada herhangi bir zorunlulukla karşı karşıya değillerdir. Ekonomik bütünleşmelerde ise üye ülkeler ortak politikaları uygulamak zorundadır (Özen & Tonus, 2017, s.174).

- Ekonomik bütünleşmeler, üye ülkelerin ekonomi politikalarında değişikliklere yol açar.
- Ekonomik bütünleşme ile üye ülkeler arasında ticaretin önündeki engeller tamamen kaldırılır.
- Ekonomik bütünleşme ekonomileri birbirine benzeyen, gelişmişlik farklılıkları az olan ülkeler arasında gerçekleştirildiğinde başarılı olabilir.
- Ekonomik bütünleşmeye dahil olan ülkeler egemenlik yetkilerini diğer ülkelerle paylaşarak kullanır.

Ekonomik bütünleşmeler uygulanan ortak politikaların kapsamına göre beş kategoriye ayrılır:

- Serbest ticaret anlaşması,
- Gümrük birliği,
- Ortak pazar,
- Ekonomik ve parasal birlik,
- Tam ekonomik bütünleşme

Serbest Ticaret Anlaşması

Ekonomik bütünleşmelerin en yaygın olanı serbest ticaret anlaşmasıdır. Serbest ticaret anlaşması ile kurulan bu ekonomik bütünleşmeye üye olan ülkeler aralarında dış ticareti engelleyen tarife ve tarife benzeri önlemlerin azaltılır veya tamamen kaldırılır. Böylece ülkeler arasında daha kolay, daha geniş bir piyasada ve düşük maliyetle dış ticaretin yapılabileceği bir serbest ticaret bölgesi yaratılır. Her bir serbest ticaret anlaşmasının (STA) içeriği farklı olmakla birlikte günümüzde bu anlaşmaların kapsamının biraz daha genişletildiği, hizmet ticareti, yatırımların karşılıklı teşvik edilmesi, mevzuat uyumu, teknik standartların karşılıklı tanınması, fikrî ve sınaî mülkiyet haklarının korunması gibi konularla ilgili düzenlemelere de yer verildiği görülmektedir. STA iki ülke arasında iki taraflı (bilateral) olabileceği gibi, ikiden fazla ülkeyi de kapsayan çok taraflı (multilateral) anlaşmalar da olabilir. Anlaşmaya taraf olan ülkeler birbirlerine karşı ayrıcalıklı bir dış ticaret rejimi yaratırlar ama üçüncü ülkelere karşı izleyecekleri ticaret politikasını bağımsız bir şekilde izlemeye devam edebilirler.

> Çok taraflı serbest ticaret anlaşmasının en bilinen örneği 1947'de imzalanan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması'dır (GATT).

STA sadece bölge içinde üretilen ürünlerin ticaretini kapsar. Taraf ülkeler üçüncü ülkelere karşı uygulayacakları tarifeleri birbirlerinden bağımsız olarak belirleyebilirler. Bu durumda üçüncü ülkeden gerçekleşen ithalat, STA'ya taraf ülkelerden hangisinde tarife oranı daha düşükse oraya yönelecek ardından yüksek tarife uygulayan ülkenin pazarına girebilecektir. Serbest ticaret bölgesi içinde dış ticaretin düşük tarife uygulayan ülkeye doğru sapmasının engellenmesi gerekir. Bu neden-

le ülkeler, serbest ticaret bölgesi içinde üretilen ve üretilen ürünler ile serbest ticaret bölgesi dışında üretilmiş ürünleri birbirinden ayırmak için "*menşei kuralları (rules of origin)*" uygularlar (Balkır, 2012, s. 356). İki ülke arasında dış ticareti yapılan mallar için hazırlanan "*menşe şahadetnamesi*" belgesi o malın hangi ülkede üretildiğini gösterir. Böylece menşe ülkesine göre mala uygulanacak tarife oranı ve o ülkeye yönelik uygulanacak ticaret politikası önlemleri belirlenir. Malın menşeine bağlı olarak serbest ticaret bölgesinde satış işlemi hangi ülkede gerçekleşiyorsa o ülkenin tarifesi uygulanır.

- Uluslararası ticarette *menşe kuralları*, ulusal hükümetler ve uluslararası ticaret anlaşmaları ve antlaşmaları tarafından bir ürünün veya malın ulusal menşeini belirlemek için kullanılan kriterlerdir.
- *Menşei şahadetnamesi* ihracatı yapılacak mal için düzenlenen, söz konusu malın tamamen o ülkede üretildiğini veya gördüğü işlemler nedeniyle o ülkede üretilmiş mal olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösteren bir belgedir. Genellikle ihracatçı ülkedeki ticaret veya sanayi odaları gibi kurumlar tarafından verilir. Menşe şahadetnamesi, o malın hangi ülkeden ithal edildiğini değil hangi ülkede üretildiğini gösterir.

Gümrük Birliği

Ekonomik bütünleşmenin bir diğer aşaması *gümrük birliği*dir. Gümrük birliğine dahil olan ülkeler arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen gümrük vergileri ve tarife dışı engeller kaldırılır ve malların serbest dolaşımı sağlanmış olur. Ancak üye ülkeler birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir dış ticaret politikası uygulamak zorundadır. Gümrük birliğinin dışında kalan ülkelerden gerçekleşen ithalata gümrük birliğine üye her ortak tarife oranlarını uygular. Ortak gümrük tarifesi gelirleri üyeler arasında paylaşılır.

Günümüzdeki Avrupa Birliği bütünleşmesi, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu aracılığıyla gerçekleştirilen gümrük birliği üzerine inşa edilmiştir. Görüldüğü gibi ekonomik bütünleşmenin bu aşamasında ülkeler, bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçerek egemenlik yetkilerinin bir kısmını ortaklarıyla paylaşmak zorundadır. Bu nedenle gümrük birliği serbest ticaret bölgesine göre daha ileri seviyede bir ekonomik bütünleşmedir. İşte bu iki ekonomik bütünleşme, serbest ticaret bölgeleri ve gümrük birlikleri GATT/DTÖ'ne göre en çok kayrılan ülke ilkesinden istisnaları oluşturmaktadır.

dikkat

Türkiye-AB Gümrük Birliği

1963 yılında Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık ilişkisi kurmak üzere Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşmayla taraflar arasında bir gümrük birliği kurulması hedeflenmiştir. 1996 yılı başı itibariyle gümrük birliği süreci fiilen işlemeye başlamıştır. Günümüzde 27 üyesi bulunan AB ile Türkiye arasında imalat sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde gümrük tarifesi ve kota gibi uygulamalar tamamen kaldırılmıştır. Gümrük Birliği ile birlikte AB'nin Ortak Gümrük Tarifelerini Türkiyede aynen uygulamaya başlamış, rekabet, kamu yardımları, teknik standartlar gibi birçok alanda Türkiye AB politikalarına uyum sağlamıştır.

Devletlerin gümrük mevzuatlarının uygulandığı toprakların her biri bir gümrük alanı oluşturur. *Gümrük Birliği* ile bu alanların bir araya getirilmesi ve aynı mevzuatın uygulanması söz konusudur. Gümrük birliğinde taraf ülkeler, üçüncü ülkelerden yaptıkları ithalata kendi ulusal gümrük tarifelerini değil, ortak gümrük tarifesini uygulamak zorundadırlar.

- Ekonomik bütünleşme aşamaları:
  - Serbest Ticaret Anlaşması,
  - Gümrük Birliği,
  - Ortak Pazar,
  - Ekonomik ve Parasal Birlik,
  - Tam Ekonomik Bütünleşme

Ortak Pazar

Günümüzde ekonomik bütünleşmelerin gümrük birliğinin de ötesine geçtiği görülmektedir. Bunun uygulamadaki en güzel örneği AB'dir. Eğer gümrük birliği koşullarına ilave olarak, üyeler arasında tüm mal ve hizmet ticaretinin önündeki engeller kaldırılmış, bu mal ve hizmetlerin üretilmesinde yer alan sermayenin ve emeğin de birleştirilen pazarda serbest dolaşımı da sağlanmışsa *ortak pazar* aşamasına geçilmiştir. Ortak pazar ile üyeler arasında tek bir iç pazar oluşturulur. Ortak pazar, üye ülkelerdeki işletmelerin mal ve hizmetlerini diğer üye ülkelerde pazarlamasını ve tüketici ihtiyaçlarını karşılamasını kolaylaştırır. Ortak pazarda benzer ticaret kuralları, standartlar ve düzenlemelerin uygulanması ticaretin adil ve düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlar. Nasıl Türkiye'de bir şehirden başka bir şehre mal ticaretini bir engellemeyle karşılaşmadan yapabiliyorsak veya çalışmak amacıyla bir başka şehre gidip orada ikamet edebiliyorsak ortak pazara dahil olan ülkelerde de malların, hizmetlerin, kişilerin, işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımının önündeki tüm engeller kaldırılır.

Ekonomik ve Parasal Birlik

Üyeler arasındaki ticaret engellerinin ortadan kaldırılması ve sermaye ile işgücünün serbest dolaşımının sağlanması durumunda ortak pazar aşamasına geçilmiş olur. Parasal birlik, ortak pazarda mal ve hizmetlerin fiyatlarını tek bir para birimi ile ifade etmek veya birliğe üye ülkelerin ulusal paralarının birbirine çevriminde döviz kuru belirsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla kurulur. Ekonomik bütünleşmenin bu aşamasında üye ülkelerin egemenlik yetkilerinin daha büyük bir kısmını diğer ortaklarla paylaşmaları gerekmektedir.

Ülkeler, mal ve hizmetler ile üretim faktörü (işgücü ve sermaye) pazarlarını birleştirdiklerinde, ortak pazarda oluşacak fiyatları tek bir para birimi üzerinden ifade etmek istiyorlarsa parasal birlik kurmuş olurlar. Parasal birlik, birliğe üye ülkelerin ulusal paralarının sabit bir döviz kuru üzerinden birbirlerine çevriminin sağlanmasıyla kurulabileceği gibi, her üye ülkede tek bir para birimi kullanma şeklinde de olabilir. Parasal birliğin kurulmasıyla ortak para politikasını belirleme ve uygulama görevi, uluslararası yetkilere sahip bir merkez bankası tarafından yerine getirilir. Günümüzde, 27 üyeli Avrupa Birliği (AB), ortak pazar aşamasını geçmiş ve 20 AB üyesi ülke Euro'yu ortak para birimi olarak kullanmak üzere parasal birliğe dahil olmuştur. Bu ülkeler, kendi merkez bankaları yerine Avrupa Merkez Bankası aracılığıyla ortak para politikasını uygularlar.

Resim 5.2 AB'nin ortak para birimi eurodur.

dikkat

Parasal birliğe en güzel örnek AB üyesi ülkelerin kurdukları Ekonomik ve Parasal Birlik (Euro alanı)'tir. 1 Ocak 1999'da 11 AB ülkesi ortak para birimi olarak Euro'yu kullanmaya başladı. Euro başlangıçta elektronik bir para birimiydi. Euro banknotları ve madeni paraları üç yıl sonra piyasaya sürüldü. Bugün Euro, 20 AB ülkesinin ve 350 milyondan fazla Avrupalının para birimidir. Dünyadaki en önemli para birimlerinden biridir ve Euro'yu kullanan ülkeler için para politikası Avrupa Merkez Bankası tarafından belirlenmektedir.

Tam Ekonomik Bütünleşme

Eğer bir bütünleşmede kişilerin, malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımının yanında para ve maliye politikaları ile ekonomi politikalarının tamamı bütünleştirilirse *tam ekonomik bütünleşme* aşamasına geçilmiş olur. Bu aşamada maliye (vergiler, borçlanma, kamu harcamaları, vb.), istihdam ve sosyal politikalar gibi tüm ekonomi politikalar üye ülkelerin egemenlik yetkilerini devrettikleri uluslar-üstü organlar aracılığıyla uygulanır. Elbette sınırların kalktığı, politikaların ortak hale geldiği bu bütünleşmede son adım siyasi olarak bütünleşip tek bir devlet veya federasyon haline gelmek olacaktır.

Tablo 5.1 Ekonomik bütünleşme türleri ve özellikleri

	Tarifelerin kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı	Ortak para	Ortak ekonomi politikaları	Siyasi bütünleşme
Serbest ticaret anlaşması	X					
Gümrük birliği	X	X				
Ortak pazar	X	X	X			
Ekonomik ve parasal birlik	X	X	X	X		
Tam ekonomik bütünleşme	X	X	X	X	X	X

Öğrenme Çıktısı

2 Ekonomik bütünleşme türlerini ve özelliklerini açıklayabilme

Araştır 2

Serbest ticaret anlaşması ile gümrük birliğinin farklılıkları nelerdir?

İlişkilendir

Ülkelerin bir araya gelerek ticaret bloğu oluşturmalarının ne gibi faydaları vardır? Tartışınız.

Anlat/Paylaş

Serbest ticaret anlaşması veya gümrük birliği ile en çok kayrılan ülke kuralı ihlal edilse de ticaretin serbestleştirilmesi hedefiyle tutarlı oldukları için GATT/DTÖ tarafından bu tür bütünleşmelere izin verildiğini anlatınız.

DÜNYA EKONOMİSİNE YÖN VEREN ULUSLARARASI BÜTÜNLEŞME VE ÖRGÜTLER

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1951 yılında Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurmalarının ardından, aynı ülkelerin 1957 Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmalarıyla birlikte dünya genelinde ekonomik bütünleşme girişimleri hızla artmıştır. Avrupa kıtası aynı zamanda siyasi ve güvenlik örgütleri olan Avrupa Konseyi ve Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (NATO) gibi önemli örgütlere ev sahipliği yapmaktadır.

Amerika kıtasında, Latin Amerika Entegrasyon Birliği (ALADI), Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ve 2020'de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi olarak adlandırılan ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA) öne çıkan bölgesel bütünleşmelerdir. Afrika kıtasında, Afrika Birliği çatısı altında Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ve Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) gibi birçok ekonomik bütünleşme girişimi gerçekleşmiştir.

Asya-Pasifik Bölgesi'nde, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği Örgütü (APEC) bölgesel örgütler olarak öne çıkarken, Rusya liderliğinde Avrasya Ekonomik Birliği 2014 yılında kurulmuştur. Orta Doğu'da ise Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi, İslam İş Birliği Örgütü ve Arap Ligi gibi bölgesel örgütler bulunmaktadır.

Bazıları bölgesel iş birliğini amaçlayan bu örgütler, coğrafi olarak birbirine yakın ülkelerin bir araya gelerek bir "blok" oluşturmasına neden olmaktadır. Bu bölgesel örgütlerin yanı sıra, dünya ekonomisi açısından önemli olan küresel örgütler arasında Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü bulunmaktadır. Ayrıca, örgütsel yapıları olmasa da G7, G20 ve BRICS ülkeleri gibi ülke grupları da önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu bölümde önce Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası tanıtıldıktan sonra Avrupa Birliği'nin uluslarüstü bütünleşme modeli açıklanacak, ardından Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü ile Asya-Pasifik bölgesinde geniş bir serbest ticaret bölgesi oluşturmayı amaçlayan girişimler hakkında bilgi verilecektir.

Uluslararası Para Fonu

Uluslararası Para Fonu (IMF), küresel finansal istikrarı sağlamayı amaçlayan hükümetlerarası bir kuruluştur. IMF'nin Kurucu Anlaşması'nda Örgütün temel sorumlulukları uluslararası parasal iş birliğini ve döviz kuru istikrarını teşvik etmek, uluslararası ticaretin genişlemesini ve büyümesini kolaylaştırmak ve kaynaklarını ödemeler dengesi sorunları yaşayan üyelerin kullanımına sunmak olarak belirtilmiştir. Günümüzde 190 ülke IMF'e üyedir ve genel merkezi ABD Washington'dadır.

IMF, 1944 yılında Bretton Woods Konferansı'nda kurulmuştur. Bu Konferans'ta 44 ülkenin temsilcileri ülkelerin altın standardını terk ettiği ve ekonomilerini desteklemek için ihracatı kullanma girişimlerinde ulusal para birimlerinin değerini düşürdüğü (devalüasyon) iki Dünya Savaşı arası dönemdeki kaosun tekrarlanmasını önleyecek bir sistem üzerinde anlaştılar. Bretton Woods Sistemi olarak anılan uluslararası parasal sistemde, değeri altına bağlanan ABD doları aracılığıyla sabit döviz kuru rejimi sağlanmıştır. 1945 yılında faaliyetlerine başlayan IMF de bu sistemin sağlıklı işlemesi için üye ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmesini izleme görevi yapmıştır. Türkiye IMF'ye 1947 yılında üye olmuştur.

Bretton Woods sistemi 1971 yılında ABD'nin Soğuk Savaş ve Vietnam Savaşı nedeniyle artan askeri harcamalarına bağlı olarak doların altınla olan sabit kur ilişkisini sürdürememesi nedeniyle sona ermiştir. Bu tarihten sonra IMF üyeleri genelde dalgalı kur rejimlerine yönelmişlerdir. 1973 yılında yaşanan petrol krizinin ardından petrol ithal eden birçok gelişmekte olan ülke ticari bankalardan dış borç almak zorunda kalmışlardır. Enflasyonu kontrol altına almaya çalışan gelişmiş sanayileşmiş ülkeler de faiz artışına yönelince gelişmekte olan ülkelerin borçlanmaları ve aldıkları borçları geri ödemeleri zorlaşmış, böylelikle "uluslararası borç krizi" yaratılmıştır. Bu ortamda dış ödeme dengesizliği yaşayan gelişmekte olan ülkelerin döviz giderlerini kontrol altına almak için ithalatı kısıtlayıcı ticaret önlemlerine başvurmaları ve aynı

zamanda ulusal paralarının değerini düşürmeleri dünya ticaret hacmini olumsuz etkilemiştir. 80'li yıllarda IMF uluslararası ödemelerin sağlıklı bir şekilde yürümesini sağlamak için uğraşmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından IMF küresel bir örgüt haline gelmiş, üye sayısı hızla artmıştır. "Geçiş ekonomileri" olarak adlandırılan Sovyetler Birliği'nden ayrılmış ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli roller üstlenmiştir. Dünya ekonomisinde sermaye hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte 1994'te Meksika'da ve 1997'de Doğu Asya'da meydana gelen uluslararası finansal krizlerle başa çıkmaya çalışan IMF, en çok eleştirilen uluslararası örgütlerden biri olmuştur. 2007 yılında ABD'de başlayan ve 2008 yılında tüm dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz küresel finansal akımlarında büyük dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. IMF üyelerinin artan mali destek taleplerini karşılayabilmek için Fon borç verme kapasitesini artırırken dünya ekonomisini olumsuz etkileyecek kırılganlıklarla mücadelede etkin politika ve iş birliği arayışlarını sürdürmektedir (Özen, Ç. ve Tonus, Ö. 2017).

Kurumsal yapı olarak IMF'in organlarına baktığımızda, en üst düzey yönetim organı, her ülke tarafından atanan bir üye ve bir yedek üyeden oluşan *Guvernörler Kurulu*'dur. Guvernör, üye ülke tarafından atanır ve genellikle maliye bakanı veya merkez bankası başkanı bu görevi yürütür. IMF'nin en yüksek karar alma organı olan Guvernörler Kurulu yılda bir kez toplanır. Bu nedenle Guvernörler Kurulu IMF'nin günlük faaliyetlerine ilişkin sorumluluğunu *İcra Direktörleri Kurulu*'na devreder. İcra Direktörleri Kurulu IMF üyelerini temsil eden 24 direktör ve IMF Başkanı'ndan oluşur. Bir ülkenin Kuruldaki konumu ve sahip olacağı oy gücü *kotası*nın büyüklüğüne bağlıdır. Üye ülkelerin kotası da ekonomik büyüklüğüne ve uluslararası ticaretteki payına göre belirlenir. Kota, hem üye ülkenin IMF sermayesine yapacağı katkının hem de IMF kaynaklarından kullanılabilecek destek miktarının belirlenmesinde kullanılır. En büyük kotaya sahip beş ülke (ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık) kendisini temsil edecek icra direktörlerini atayabilmektedir. Suudi Arabistan, Çin ve Rusya da kendi direktörünü belirlerken diğer üyeler ise seçim bölgeleri oluşturur ve ortak bir direktör seçer. IMF Guvernörler Kurulu'na Uluslararası Para ve Finans Komitesi ile Kalkınma Komitesi görüş bildiren kurullardır.

> IMF üye ülkenin *kotası*, genel olarak o ülkenin dünya ekonomisindeki göreceli konumunu yansıtır. Kotalar, IMF'nin hesap birimi olan Özel Çekme Hakları (SDR) cinsinden ifade edilmektedir. SDR ise değeri beş para biriminden (ABD doları, euro, Çin yuanı, Japon yeni ve İngiliz sterlini) oluşan bir sepete dayanarak belirlenen, sadece IMF'in ve üye ülkelerin kullanabildiği uluslararası rezervdir.

IMF'in üç temel görevi bulunmaktadır: Gözetim, teknik yardım ve mali yardım. IMF'nin temel sorumluluklarından biri, üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarını izlemek ve onlara *gözetim* olarak bilinen politika tavsiyeleri sunmaktır. IMF, gözetim görevi kurucu anlaşmanın 4. maddesinde tanımlandığı için, her bir üye ülke için gerçekleştirdiği makro ekonomik politika ve döviz kuru politikaları üzerine görüşmeler 4. Madde görüşmeleri olarak adlandırılır. Küresel ve bölgesel düzeylerde de gerçekleşen gözetim faaliyetleri sonrasında IMF, uluslararası finansal istikrarı desteklemeye yönelik politika önerilerinde bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, her biri yılda iki kez yayınlanan Dünya Ekonomik Görünümü ve Küresel Finansal İstikrar Raporu'nda yayınlanmaktadır.

IMF'in bir diğer işlevi de" kapasite geliştirme" olarak adlandırılan üyelerine *teknik yardım ve eğitim* desteği sağlamaktır. Üye ülkenin talep etmesi halinde makro ekonomik politika önerileri, bankacılık ve mali kesime yönelik düzenlemeler, karar vermeye destek olacak sağlıklı veri toplama, kamu maliyesini güçlendirme gibi teknik yardımlar sunulmaktadır. IMF'in en bilindik işlevi ise üyelerinin kamu maliyesi, finans piyasası veya ödemeler dengesi açıkları nedeniyle krize sürüklendiğinde onlara *mali kaynak* sağlamasıdır. IMF, üyelerinin farklı ihtiyaçlarını ve özel koşullarını karşılamak için çeşitli kredi araçlarına sahiptir. Üye ülkelere verilecek malî yardımlar genel kaynaklar hesabından sağlanan kredilerle sağlanır. En sık kullanılan mekanizma destekleme (Stand-by) düzenlemesidir. IMF kaynaklarına başvuran, ödemeler dengesi sorunu yaşayan veya döviz rezervleri yetersiz hale gelen ülkenin hükümeti Fon'dan resmi olarak mali yardım talep ettiğini ve yaşadığı dış dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik izleyeceği ekonomi ve maliye

politikası taahhütlerini açıkladığı "niyet mektubu" adı verilen bir belgeyi IMF İcra Kurulu'na sunar. İcra Kurulu, ülkenin ödemeler dengesi ihtiyacını ve kaynaklardan yararlanmaya uygunluğunu onayladıktan sonra, ülkenin aynı sorunları yaşamaması ve IMF'den yararlandığı kaynağın geri ödenmesini sağlamak amacıyla belirli şartlar altında ve taksitler halinde mali yardımı kullandırır. IMF bu kaynağı ilgili ülkeye belirli şartlarla kullandırır. *Şartlılık politikası*, üye ülkenin izleyeceği politikaların ödemeler dengesi sorunlarını çözmeye ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalamasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle mali yardımı dilimlere bölerek, her bir dilimi ülkeye aktarmadan önce periyodik gözden geçirme görüşmeleri aracılığıyla ülkenin izlediği politikalar takip edilir. Bu esnada ülke için örneğin para politikası veya kamu maliyesi için *performans kriterleri* belirlenir ve ülkenin bu kriterlere uyum sağlaması beklenir. Destekleme düzenlemesinin dışında IMF'in uzatılmış fon kolaylığı, esnek kredi hattı, ihtiyati likidite kanalı ve hızlı finansman aracı gibi farklı vade ve koşullarda sunulan mali imkanları da bulunmaktadır. IMF'in sağladığı kredilerle ülkenin uluslararası rezervlerinin güçlenmesi sağlanır. Türkiye, 1947 yılında üye olduğu IMF'ten 19 destekleme düzenlemesi aracılığıyla kaynak kullanmıştır.

> *Şartlılık politikası:* Kredi limitine benzeyen bir borç verme düzenlemesi, bir ülkenin ekonomik ve mali programını desteklemek amacıyla IMF İcra Kurulu tarafından onaylanır. Düzenleme, üyenin belirli şartlara uymasını ve bundan yararlanmaya devam edebilmesi için periyodik gözden geçirmelere tabi olmasını gerektirmektedir.

IMF'in sahip olduğu mali kaynakların önemli bir kısmını üye ülkelerin IMF sermayesine vermeyi taahhüt ettikleri katkı olan kotalar oluşturmaktadır. Dönem dönem kota miktarları güncellenerek ilave kaynak sağlanır. Ayrıca IMF üyelere kullandırılan kaynaklardan faiz ve ücret geliri elde eder. İhtiyaç duyması halinde ikili anlaşmalarla veya ülke gruplarıyla yaptığı anlaşmalarla borçlanmaktadır.

Dünya Bankası Grubu

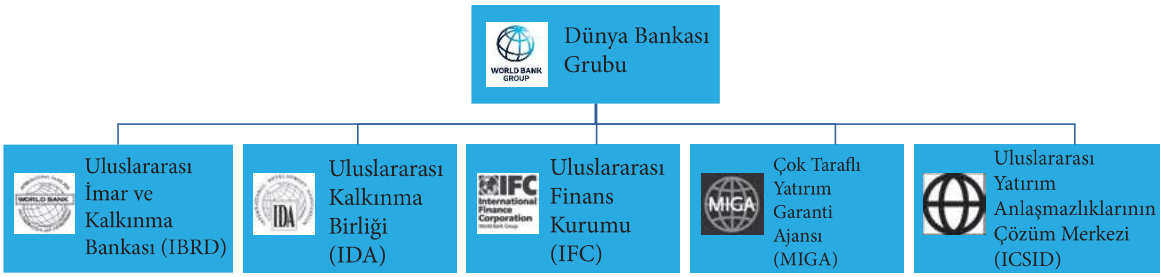
Dünya Bankası olarak adlandırılan *Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası* (IBRD) 1944 yılında, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Bu görevi yerine getirdikten sonra gelişmekte olan ülkelere yönelik kamu kesimine kalkınma kredileri vermeye başlamıştır. IBRD, yatırımlar için kaynak bulmakta zorlanan *düşük ve orta gelirli ülkeler*e odaklanmaktadır. Bu ülkelere çok çeşitli kalkınma girişimleri için kredi ve finansal hizmetler sağlamaktadır. IBRD tarafından sunulan krediler genellikle düşük faiz oranlarına ve uzun geri ödeme dönemlerine sahiptir. Amaç üye ülkelerde kritik alanlarda yatırımı kolaylaştırarak ekonomik kalkınmayı desteklemek ve yoksulluğu azaltmaktır. IBRD ayrıca ülkelerin etkili kalkınma projeleri tasarlamalarına ve uygulamalarına yardımcı olmak için teknik uzmanlık ve politika tavsiyeleri de sunmaktadır. Bir ülkenin IBRD üyesi olabilmesi için öncelikle IMF üyesi olması gerekir. Dünya Bankası Grubunun diğer kuruluşlarına üye olabilmek için ise IBRD üyesi olmak gerekir.

> Dünya Bankası, üye ülkeleri büyüklük, nüfus ve gelir düzeyine bağlı olarak düşük, düşük-orta, üst-orta ve yüksek gelirli ekonomiler olarak sınıflandırmaktadır. IBRD kaynaklarını düşük ve orta gelirli ülkelere yönlendirmektedir. 2024 yılı için kişi başına düşen milli geliri 1.135 ile 4.465 dolar arasında olan ülkeler *düşük orta gelirli ekonomiler,* 4.466 ila 13.845 ABD doları arasında olanlar ise *üst-orta gelirli ekonomiler* olarak tanımlanmıştır. Düşük ve orta gelirli ülkeler dünya nüfusunun %75'ine ve dünyadaki yoksulların %62'sine ev sahipliği yapmaktadır. Dünya ekonomisinin büyümesinde önemli role sahip olan bu ekonomiler yaratılan toplam dünya hasılasının yaklaşık üçte birini temsil etmektedir.

Uluslararası Para Fonu ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya olan ülkelere mali yardım sağlar. IBRD ise düşük ve orta gelirli ülkelerin kamu kesiminin belirli sektörlerde reform yapmasını veya belirli proje uygulamalarını (örneğin okul ve hastane kurma, su ve elektrik sağlama, çevreyi koruma gibi) sağlamak üzere teknik ve mali destek vererek uzun vadeli ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını amaçlayan bir kalkınma bankasıdır.

Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele politika önceliğini Dünya Bankası Grubu içinde yer alan *Uluslararası Kalkınma Birliği* (IDA) ile gerçekleştirmektedir. IBRD ve IDA birlikte Dünya Bankası olarak adlandırılır. IDA dünyanın en yoksul ülkelerine faizsiz kredi ve hibe sağlayarak yoksullukla mücadeleye katkı sunar. IDA'nın kaynakları gelişmiş ülkelerin yaptıkları bağışlardan oluşur.

IBRD üyesi ülkelerin genellikle maliye veya kalkınma bakanlarının katılımıyla oluşan *Guvernörler Kurulu* Banka'nın en üst düzey karar organıdır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun Guvernörler Kurulları Yıllık Toplantı'da bir araya gelirler. Banka'nın faaliyetlerini Guvernörler Kurulu'nun yetki verdiği 25 kişiden oluşan *İcra Direktörleri Kurulu* gerçekleştirir. Aynı IMF'te olduğu gibi banka üyesi ülkelerin IBRD'nin sermayesine yaptığı katkıya bağlı olarak yönetiminde oy gücüne sahiptirler. İcra Direktörleri beş yıllık bir dönem için Dünya Bankası Grubu Başkanı'nı belirler.

Şekil 5.2 Dünya Bankası Grubu beş ayrı uzmanlık örgütünden oluşmaktadır.

Dünya Bankası Grubu'nun özel sektöre yönelik kredi sağlayan kuruluşu *Uluslararası Finans Kurumu (IFC)*'dur. IFC, kredi vererek veya ticari faaliyet gösteren bir firmanın sermayesine ortaklık yoluyla katkı sağlayarak gelişmekte olan ülkelerdeki özel sektörü destekler. Bu krediler için ilgili ülke hükümetlerinden garanti şartı aranmaz.

Dünya Bankası Grubu içinde uluslararası doğrudan yatırımları odağına alan iki ayrı uzmanlık kuruluşu bulunmaktadır. Bunlardan *Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA)*, gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen uluslararası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karşılaşabileceği siyasi risklere karşı sigorta sağlama görevini yürütür. Uluslararası yatırımın gerçekleştiği ülkede iç savaş, ayaklanma gibi durumların oluşması, yatırımın kamulaştırılması veya yatırım sonucu elde edilen kazançların ülke dışına çıkartılmasının engellenmesi gibi ticari faaliyetin dışında oluşan risklere karşı koruma sağlanır. Uluslararası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yatırımın yapıldığı ülke hükümetiyle yaşadığı anlaşmazlıklarda arabuluculuk, tahkim görevi yürüten kuruluş ise *Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi* (ICSID)'dir.

✓ IBRD ve IDA Dünya Bankası olarak bilinirken, bu ikisi artı IFC, ICSID ve MIGA "Dünya Bankası Grubu" olarak anılmaktadır.

Avrupa Birliği

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Avrupa kıtasında barışı ve istikrarı korumak, Savaştan harap olmuş ekonomileri yeniden ayağa kaldırmak için birçok girişim olmuştur. Bu girişimlerden bazıları hükümetlerarası iş birliği modeli üzerinden yürümüş ve Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü gibi örgütlerin doğmasına yol açmıştır. Bugünkü AB'nin temellerini oluşturan girişimler ise Avrupa'da barışı kalıcı hale getirmenin yolunun uluslarüstü bütünleşme yaklaşımı çerçevesinde ülkeleri hem ekonomik hem de siyasi anlamda birleştirmek, Fransa ve Almanya arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmek gerektiği görüşüne dayanmaktadır.

AB, 2022 yılında 450 milyon nüfusa sahip, 16 trilyon €'luk hasıla yaratan, kişi başı gelirin 35 bin € düzeyinde olduğu, kendi içindeki ticaret hariç 2,6 trilyon € mal ihracatı, 1,3 trilyon € hizmet ihracatı gerçekleştiren dünyanın önemli ekonomik güç merkezlerinden birisidir. AB ile Avrupa'da istikrarın sağlanması ve refah toplumu olma hedeflerine ulaşılmıştır. Günümüzde 27 ülkenin, klasik ulus devlet modelini aşarak gerçekleştirdiği bu bütünleşmeyi tanımlayabilmek için kuruluş sürecine yakından bakmak gerekir.

Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Milletler Cemiyeti eski Genel Sekreteri Jean Monnet'in taslağına dayanarak Avrupa devletlerini kömür ve çelik üretimine ilişkin kararları bağımsız ve uluslarüstü bir kuruma devretmelerine yönelik bir plan hazırlamıştır. Schuman Planı'na göre Avrupa'da barışın tesis edilebilmesi için Fransa ile Almanya arasında yüzyıllardır süren çekişmenin sona ermesi gerekiyordu. Avrupa devletlerini birbirine bağlamanın yolunun ekonomik, ticari alanda başlatılacak bir iş birliğinin giderek tüm alanlara yayılması ve nihayetinde siyasi iş birliğini doğurması olmasına karar verildi. Ekonomileri birbirine bağımlı olan ülkelerin birbirleriyle savaşa girme ihtimalinin daha düşük olduğunu düşünen R. Schuman, 1950 yılında iş birliğinin başlayacağı alanın kömür ve çelik sektörü olduğunu açıklamıştır. Bütünleşmenin başlayacağı alan olarak kömür ve çelik sektörünün seçilmesi bu sektörün Almanya ve Fransa arasında Ruhr bölgesine yönelik anlaşmazlıkların kaynağı olmasının yanında hem savaş endüstrisinin hem de alt yapı yatırımları için ihtiyaç duyulan temel girdileri sağlamasından kaynaklanmıştır.

Schuman Planı'na göre ülkeler arasında kömür-çelik sektörlerini kapsayan, ulus devletlerin üzerinde bir yönetime sahip ortak pazar kurulmalıdır. Bu öneriyi kabul eden Almanya, Fransa, İtalya ile Hollanda, Belçika ve Lüksemburg (BENELUX ülkeleri) 1951 yılında imzaladıkları *Paris Antlaşması*'yla *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu*'nu (AKÇT) kurmuşlardır. AKÇT'nin en önemli özelliği Bakanlar Konseyi, Yüksek Otorite, Adalet Divanı ve Ortak Parlamenterler Asamblesi adında yasama, yürütme ve yargı işlevlerini yerine getirecek, kurucu 6 devletin egemenlik yetkilerini paylaştıkları/devrettikleri uluslarüstü kurumlara sahip olmasıdır.

AKÇT ile başarılı olan 6 ülke, öngörüldüğü gibi bütünleşmenin ekonominin tüm alanlarına yayılmasını hedefledikleri *Avrupa Ekonomik Topluluğu*'nu (AET) 1957 yılında imzaladıkları Roma Antlaşması'yla kurmuşlardır. AET ile 6 ülke arasında ticaretin önündeki engellerin tamamen kaldırıldığı bir gümrük birliği, ardından kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe hareket edebileceği bir ortak pazar yaratılması hedeflenmiştir. 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Antlaşması'yla kurulan bir başka uluslarüstü bütünleşme de *Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu* (EURATOM) olmuştur. EURATOM, atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamayı amaçlamıştır. AKÇT, AET ve EURATOM'un uluslarüstü nitelikteki yönetim organları 1965 yılında imzalanan Birleşme (Füzyon) Antlaşmasıyla ortak hale getirilmiş, bu üç örgütün oluşturduğu bütünleşmeye *Avrupa Toplulukları* adı verilmiştir. Başından itibaren Avrupa ülkeleri arasında iş birliğinin mutlaka sağlanması gerektiğini savunan İngiltere, Avrupa kıtasındaki bu bütünleşme hareketine uluslarüstü niteliğinden dolayı kuruluşunda uzak kalmıştır.

> AB olarak kısaltılan Avrupa Birliği, Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi birliğidir. AB, 1 Kasım 1993'te Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) ile kurulmuştur. Bu nedenle 1993'ten itibaren Avrupa bütünleşmesini ifade etmek için AB kavramı kullanılır.

AET'nin kurucu ülkeleri "Altılar" olarak anılırken, bu uluslar-üstü girişime alternatif olarak **Avrupa Serbest Ticaret Birliği**'ni (EFTA) kuran Avusturya, Danimarka, İsveç, İsviçre, İngiltere, Norveç ve Portekiz de "Yediler" olarak anılmaktaydı. Bir serbest ticaret bölgesi yaratan EFTA'nın üyeleri sonradan AET'na katılmış, günümüzde AB dışındaki dört ülkenin (İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn, Norveç) üyeliğiyle varlığını devam ettirmektedir.

AET'nin kurucu altı ülkesine 1973 yılında İrlanda, İngiltere ve Danimarka katılmış böylece üye ülke sayısı dokuza ulaşmıştır. 1980'lerin başında İspanya, Portekiz ve Yunanistan'daki son Güney Avrupa diktatörlüklerinin çöküşü ve bu ülkelerin demokratikleşmesinin ardından bu ülkeler de Topluluğa katılmıştır. 90'ların başında Doğu Almanya ile Almanya'nın birleşmesiyle fiili bir genişleme gerçekleşmiştir.

AET ile Roma Antlaşması'nda belirtilen "dört özgürlük" olarak adlandırılan, kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin ortak pazar içinde serbest dolaşımı 1987 yılında yürürlüğe giren *Tek Avrupa Senedi* ile sağlanmıştır. Tarım, balıkçılık, dış ticaret, rekabet gibi birçok alanda ortak politikalar uygulanmaktadır (Karluk, R. 2005, s.58).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Avrupa bütünleşmesi farklı bir boyuta taşınmıştır. 1991 yılında imzalanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren *Maastricht Antlaşması* (Avrupa Birliği'ni Kuran Antlaşma) ile bütünleşmenin adı *Avrupa Birliği*'ne dönüştürülmüştür. AB ile bütünleşmenin hedefleri yeniden tanımlanmıştır. Bu hedefler i. Ekonomik ve parasal birliğin kurulması, ii. Ortak dış ve güvenlik politikasının oluşturulması ve iii. Adalet ve içişleri alanlarında iş birliğinin sağlanmasıdır. AB'nin kurulmasının hemen ardından 1995 yılında Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın katılımıyla üye sayısı 15'e yükselmiştir. AB Maastricht Antlaşmasıyla tanımlanan yeni hedefler aracılığıyla bütünleşmeyi daha da derinleştirirken diğer taraftan Sovyet Bloğundan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Merkez Doğu Avrupa ülkelerine yönelik bir genişleme hamlesi yapmıştır. Bu ülkelerden 10 tanesi 2004 yılında, Bulgaristan ve Romanya 2007 yılında ve son genişleme olan Hırvatistan ise 2013 yılında AB'ye katılmıştır. 2016 yılında İngiltere'de gerçekleştirilen referandumda AB üyeliğinden ayrılma (Brexit) görüşü ortaya çıkınca İngiltere 31 Ocak 2020 tarihi itibariyle AB üyeliğinden resmen ayrılmış, böylece AB'nin üye sayısı 27'ye düşmüştür.

Tablo 5.2 Avrupa bütünleşmesinin genişleme aşamaları

1. Genişleme: İngiltere, İrlanda ve Danimarka (1973)
2. Genişleme: Yunanistan (1981)
3. Genişleme: İspanya ve Portekiz (1986)
İki Almanya'nın Birleşmesi (1990)
4. Genişleme: Avusturya, İsveç ve Finlandiya (1995)
5. Genişleme: Çekya, Estonya, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya (2004) Romanya ve Bulgaristan (2007)
6. Genişleme: Hırvatistan (2013)
BREXIT Birleşik Krallık (İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda) (31 Ocak 2020)

Ekonomik ve parasal birlik için ilk adım 1999 yılında Euro'nun yaratılması olmuştur. 2002 yılında 12 ülkede Euro madeni paraları ve banknotlar dolaşıma girmiştir. Sonraki yıllarda 8 ülke daha makro ekonomik istikrarı yakalayarak Euro alanına dahil olmuştur ve bugün 27 AB üyesinin 20'si için Euro ortak para birimidir. Euro alanını için para politikasını Avrupa Merkez Bankası yürütmektedir. AB'nin derinleşme sürecindeki son önemli aşama, 2007 yılında imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Lizbon Antlaşması üye sayısı artmış olan AB'de karar alma mekanizmalarını değiştirerek Birliğin daha etkili işleyen bir yapıya kavuşmasını hedeflemiştir.

AB, kurucu antlaşmalarla belirlenen politika alanlarında üye ülkelerin yetkilerini devrettiği bir uluslarüstü bütünleşmedir. AB'ye üye ülkeler, Birliğin kurumları aracılığıyla egemenlik yetkilerini paylaşırlar. AB'nin kurumları; Avrupa Parlamentosu, AB Komisyonu, AB Konseyi, AB Zirvesi, AB Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası ve Sayıştay olarak belirlenmiştir. Ayrıca AB'nin işleyişinde Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Ombudsmanı yardımcı organlar olarak faaliyet gösterir.

Ülkemiz, AET'in kuruluşundan hemen sonra AET ile yakın ilişki kurmuş ve 1963 yılında imzalanan *Ankara Anlaşması* ile bir "ortaklık" ilişkisi kurulmuştur. Ankara Anlaşması ile ortaklık ilişkisinin hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç aşamada kurulması planlanmıştır. Bu aşamalarda Türkiye ile AET arasında bir gümrük birliği gerçekleştirilecek aynı zamanda da Türkiye'nin AET'ye entegrasyonu sağlanacaktır. 1973 yılında yürürlüğe giren *Katma Protokol* ile geçiş dönemi başlamış malların ve kişilerin serbest dolaşımı ile gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi aşamasına geçilmiştir. Türkiye'nin AET'ye yönelik ticaretin önündeki tarife ve benzeri önlemleri kaldırması için 22 yıllık bir geçiş dönemi planlanmıştır. AET bütünleşmesi derinleşirken, Türkiye'nin dönemin koşulları nedeniyle hızlı bir şekilde ekonomisini dışa açması, dış ticaretini serbestleştirmesi mümkün olmamıştır. 1984 yılından itibaren ülkemizin ihracata yönelik sanayileşme politikalarını benimseyerek dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları sürerken, 1987 yılında Ankara Anlaşması'nın öngördüğü gümrük birliğinin tamamlanma aşamasını beklemeden Topluluklara "üyelik" başvurusunda bulunmuştur. Bu başvuruya olumlu yanıt alamayan Türkiye, gümrük birliğine ilişkin yükümlülüklerini 1995 yılında tamamlamış ve *Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir*. Gümrük birliğinin tamamlanmasıyla Türkiye-AB Ortaklık ilişkisinin "son dönemi"ne geçilmiştir. Ankara Anlaşması'nın öngördüğü şekilde son dönemde taraflar Türkiye'nin üyeliğini görüşeceklerdir. 1999 yılında AB'nin genişleme sürecinde Türkiye'nin de yer aldığı açıklanmış, ülkemiz AB üyeliğine "aday ülke" statüsünü elde etmiştir. AB'ye uyum çerçevesinde hızlı reformlar yapılmasını takiben 2004 yılında AB Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlanmasına karar vermiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan üyelik müzakereleri Güney Kıbrıs başta olmak üzere siyasi nedenlerle aksamıştır. Günümüzde ülkemiz dışında Arnavutluk, Bosna Hersek, Moldova, İzlanda, Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Ukrayna AB'ye aday ülke statüsündedir.

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü

OECD'nin öncüsü, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden inşası için Marshall Planı kapsamında Amerika ve Kanada'nın ekonomik yardımlarını yönetmek üzere kurulan Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (OEEC) idi. Bu örgüt görevini tamamladıktan sonra yerine 1961 yılında Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) kurulmuştur. 2024 yılı itibariyle 38 üyesi bulunan OECD, gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler arasında ekonomik iş birliğini teşvik etmek, ekonomik politikalarını koordine etmek ve kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulmuş bir hükümetlerarası iş birliği örgütüdür.

OECD'nin başlıca görevleri şunlardır:

- Ekonomik İş Birliği: Üye ülkeler arasında ekonomik politikaların uyumlu bir şekilde yürütülmesini teşvik etmek, ekonomik istikrarı sağlamak ve ekonomik büyümeyi desteklemek.
- Kalkınma İş Birliği: OECD, gelişmekte olan ülkelerle iş birliği yaparak sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlar. Bu çerçevede, kalkınma politikalarını geliştirmek ve kalkınma projelerine finansal destek sağlamak gibi faaliyetlerde bulunur.
- Politika Analizi ve Araştırma: OECD, ekonomik konularda kapsamlı analizler yapar ve politika önerileri sunar. Üye ülkeler arasında en iyi uygulamaların paylaşılmasına yardımcı olur.
- Eğitim ve İstihdam: OECD, eğitim ve istihdam konularında politika önerileri geliştirir, üye ülkelerin eğitim sistemleri ve istihdam politikaları için analizler yapar.

- Çevre ve Enerji: Çevre konularında politika önerileri sunar, sürdürülebilir enerji kullanımını teşvik eder ve çevresel sürdürülebilirlik konularında çalışmalar yapar.

OECD, bir hükümetlerarası örgüt olarak küreselleşmenin faydalarının savunulduğu, hükümetlerin deneyimlerini paylaştıkları ve ortak sorunlara çözüm aramak için birlikte çalışılabildikleri bir forum olma görevini yürütmektedir ve dünya ekonomisinin önemli aktörleri arasında yer alır (Özen & Tonus, 2017, s.158).

Asya-Pasifik Bölgesinde Ekonomik Bütünleşme

Asya-Pasifik bölgesi, son yıllarda dünya ekonomisi açısından büyük önem taşımaya başlamıştır. Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore gibi büyük ekonomilerin bulunduğu bölgede hızlı ekonomik büyüme yaşanmış, dış ticaret ve uluslararası doğrudan yatırım faaliyetleri hız kazanmıştır. Asya-Pasifik bölgesi, özellikle Çin'in dünya ticaretindeki artan rolü nedeniyle dünya ticaretinin büyük bir kısmının gerçekleştiği merkez haline gelmiştir. Diğer taraftan bölgede birçok çok uluslu şirketin üretim tesislerini kurmasıyla birlikte bölge üretim merkezi haline dönüşmüştür. Yine bölgede Tokyo, Singapur, Hong Kong gibi dünya finans sisteminde önemli merkezler oluşmuştur. Dünyanın en kalabalık ülkeleri olan Çin ve Hindistan'ı içeren Asya ve Pasifik bölgesi dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ına (yaklaşık 4,3 milyar insan) ev sahipliği yapmaktadır. Bölgede Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği ile Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği öne çıkan iki bölgesel bütünleşme hareketidir.

Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği-APEC, Asya-Pasifik ekonomileri arasında ticaretin serbestleştirilmesi, yatırımların teşviki, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyüme gibi konularda iş birliği yapmak amacıyla 1989 yılında kurulmuştur. Klasik bir uluslararası örgüt yerine iş birliği olanaklarının yaratıldığı bir "forum" olarak faaliyet gösterir. APEC'e üye ekonomiler yasal olarak bağlayıcı yükümlülüklere üstlenmeden, DTÖ ile uyumlu bir şekilde ticaret ve yatırımın önündeki engelleri azaltmayı taahhüt ederler. ABD, Rusya ve Çin'in Örgütün katılımcıları arasında olması dikkat çekicidir. APEC, Asya-Pasifik bölgesinin OECD'si olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5.3 APEC ve ASEAN üyesi ülkeler

APEC Üyeleri		ASEAN Üyeleri
Avustralya	Yeni Zelanda	Bruney
Bruney Sultanlığı	Papua Yeni Gine	Kamboçya
Kanada	Peru	Endonezya
Şili	Filipinler	Laos
Çin Halk Cumhuriyeti	Rusya	Malezya
Hong Kong, Çin	Singapur	Myanmar
Endonezya	Çin Taipei (Tayvan)	Filipinler
Japonya	Tayland	Singapur
Kore Cumhuriyeti	ABD	Tayland
Malezya	Vietnam	Vietnam
Meksika		

1967 yılında kurulan Güneydoğu ***Asya Ülkeleri Birliği*** (ASEAN)nin ise 10 üyesi vardır. ASEAN, üyeleri arasında ekonomik büyümeyi, sosyal ilerlemeyi ve kültürel kalkınmayı hızlandırmak, bölgesel barış ve istikrarı teşvik etmek gibi genel amaçları gözeten hükümetlerarası iş birliği örgütüdür (Balkır, 2012, s. 457).

Hem APEC hem de ASEAN üyeleri kendi aralarında ve diğer ülkelerle gerçekleştirdikleri serbest ticaret anlaşmaları aracılığıyla önemli ticaret bloğu haline gelmişler, bölgedeki ticaret hacminin hızla artmasını sağlamışlardır. ASEAN kapsamında yürütülen görüşmelerin sonucunda *Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık* (RCEP: The Regional Comprehensive Economic Partnership) anlaşması ile gümrük tarifelerinin düşürülmesini ve bir dizi ticaret kuralının belirlenmesini içeren geniş kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması kabul edilmiştir. Dünyanın en geniş kapsamlı serbest ticaret anlaşmasına 15 ülke imza 2020 yılında atmış ve anlaşma 2022 yılı itibariyle yürürlüğe girmiştir. Anlaşma serbest ticaret bölgesi oluşturmanın yanında menşe kuralları, hizmetler ticareti, e-ticaret, yatırımların teşviki, sürdürülebilir kalkınma, rekabet politikası, fikrî mülkiyet hakları gibi birçok konuda hükümler içermektedir.

Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), 10 ASEAN üyesi ülke ile (Bruney, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland) Avustralya, Çin, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore arasında serbest ticaret bölgesi kuran bir serbest ticaret anlaşmasıdır. ABD ve Hindistan bu anlaşmanın dışında kalmıştır. Çin ise ilk defa çok taraflı ticari serbestleşme modeli içinde yer almıştır.

RCEP, ticaretin yanı sıra yatırım, hizmet ticareti, fikrî mülkiyet ve diğer birçok konuda düzenlemeler içerir. RCEP ile küresel ekonomi üzerinde etkili bir rol oynayabilecek bir ticaret bloğu oluşturmuştur.

Öğrenme Çıktısı

3 Uluslarüstü bütünleşme modeli olarak Avrupa Birliği'ni açıklayabilme

Araştır 3	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimini özetleyiniz.	Türkiye'nin üyesi olduğu diğer uluslararası örgütleri araştırınız.	İngiltere'nin neden Avrupa'daki bütünleşme sürecinin içinde başından itibaren yer almadığını tartışınız.